

УДК 37. 091. 12. 011.3 – 051 : 51
ББК 74. 03(4УКР)6

О.М. Кравчук, О.В. Гнепа
м. Луцьк, Україна

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ М.П.КРАВЧУКА У 1919-1921 РОКАХ

Прийняття Україною положень Болонської декларації висунуло нові вимоги до науки й освіти. Проте спроби швидко європеїзувати українські навчальні заклади не дають бажаного результату, оскільки не враховується своєрідність національної системи освіти. Потрібно визнати, що якість радянської освіти була набагато вищою за рівнем, ніж якість освіти в інших країнах. Для більш достовірного і повного розуміння сучасних проблем розвитку учнів у загальноосвітній школі звертаємось до витоків українського шкільництва.

Метою даної статті є аналіз становлення та розвитку середньої освіти в Україні у перші десятиріччя XX століття на прикладі Саварської семирічної школи, організованої М. Кравчуком.

Михайло Пилипович Кравчук (1892-1942) – не лише всесвітньо відомий учений-математик, а й талановитий педагог і методист. Хоча він був видатним діячем вищої школи, у коло його професійних інтересів входили також освітні проблеми середніх навчальних закладів різних типів. Незважаючи на значну кількість досліджень трагічної долі М. Кравчука, його наукового доробку, незначна увага приділяється висвітленню питання про його роль у становленні, розвитку середньої ланки тогочасної освіти. Ряд авторів лише згадують роботу Михайла Пилиповича у с. Саварка, детально на цьому не зупиняючись.

Питання освіти в Україні досліджуваного періоду не можна розглядати окремо від політичних, економічних і загальнокультурних подій і процесів того часу. У 1918 році влада в Україні неодноразово змінювалася: Центральна Рада, Гетьманат Скоропадського, Директорія. Ці політичні перетворення відповідно призводили до змін в організації роботи шкіл і створювали труднощі у перебігу навчального процесу: діти тривалий час не ходили до школи, більшість людей залишались неписьменними.

Після приходу радянської влади особливо важливим для держави було піднесення освітнього рівня населення, відновлення діяльності освітньої системи республіки. Першу українську «Схему народної освіти в УРСР» затвердив 25 вересня 1920 року тодішній нарком освіти Гринько Г. За цією схемою діти здобували загальну освіту в єдиній трудовій школі з восьми до п'ятнадцяти років. Але насправді, перших десять років українська радянська школа залишалась переважно чотирирічною. І, навіть, ці школи не охопили всіх дітей шкільного віку. Характерною особливістю даного періоду було те, що навчальний рік на селі ледве досягав 0,7% звичайного. Восени діти часто спізнювались на заняття або й пропускали їх, а одразу після потепління рідше відвідували школу, оскільки потрібно було допомагати батькам по господарству. Окрім того, в період навчального року з різних сімейних обставин залишались вдома.

Головною проблемою навчальних закладів було те, що катастрофічно не вистачало вчителів. Підтвердженням цього факту є дані з архівних документів: «Заставити голодних людей працювати дуже важко; ні для кого не таємниця, що голодне вчительство порозбігалось по різних других установах, де можна знайти які-небудь засоби для існування» [7]. Часто педагоги скаржились на відсутність підручників, наочних посібників, канцелярського приладдя. «Головну увагу приходиться звертати не стільки на нове шкільне будівництво, скільки на задоволення самих необхідних потреб школи... Що стосується повітів, то там фінансова криза відбувається не так гостро через те, що утримання шкіл покладено на населення у формі натурального податку» [5]. Тому поповнення шкіл педагогічними кадрами більш інтенсивно здійснювалось у селі.

Вивчення проблеми свідчить, що на сторінках періодичних видань досліджуваного періоду активного висвітлення набуло обговорення проблеми українізації. Поступове відвойовування українською мовою належних їй позицій було непростим і болісним процесом. У частини вчителів українська мова була не добровільною, вони мимоволі підкорялися наказам про українізацію. Найбільшу потребу в українській термінології відчувала школа, що перейшла на рідну мову викладання і не мала єдиної програми та відповідних підручників. Аналіз цих проблем можна простежити у журналі «Радянська освіта» за 1923 рік: «От іще математик. Цей балакає так, як балакають діти, але термінологію дає російську. Та й нащо тут здалась українська термінологія, якісь там трикутники, рівнобіжні, прямовисні, коли учень піде в профшколу і там обов'язково почує «треугольник, параллельные, вертикальные» і т. ін... У кого тут нема логіки?» [4, с.64-65].

Далекоглядним у цьому відношенні був Кравчук, який розумів, що без створення національної термінології неможливий розвиток не тільки науки, але й держави. Ще студентом Михайло почав складати словник українських математичних термінів, ночі просиджував за німецькими, французькими, італійськими словниками, щоб уникнути калькування існуючих термінів і подати свої – на основі лексики рідної мови. І, нарешті, в 1917 році видавництвом Товариства шкільної освіти в Києві були видані у двох частинах його проекти геометричної та алгебраїчної термінології.

Проаналізувавши загальний стан освіти в Україні, і, тепер, маючи змогу краще розуміти вчинки М.Кравчука, зупинимось детальніше на його педагогічній діяльності у середніх навчальних закладах.

3 вересня 1914 року протягом року Михайло Пилипович – позаштатний учитель математики у приватній гімназії Л.Жука. Вже тоді вражає усіх педагогічна майстерність молодого Кравчука. Окрім суто педагогічної роботи, він наполегливо розробляє математичні курси українською мовою, що заборонялось законом. Педагогічний досвід, здобутий М. Кравчуком у цій гімназії, допоможе йому в майбутньому при організації української національної школи [1, с.15].

1917 рік був роком епохальних політичних змін у житті нашого народу. Україна намагалась утвердити свою незалежність, національно-мовну свідомість. Видатний математик викладав у Києві у новостворених першій і другій українських гімназіях, Українському університеті, він – член Українського наукового товариства у Києві, співробітник створеної у 1918 році Української академії наук.

Напружена політична обстановка в місті, часті зміни влади, постійна загроза арешту змусили М. Кравчука залишити Київ. По дорозі з міста Михайла Пилиповича знаходять у потязі і відправляють під розстріл. Рятівниками ученого стали сільські дідусі із села Саварка, що їхали разом із ним. Так несподіваний поворот долі закидає М.Кравчука на Богуславщину Київської області. На 1 квітня 1923 року у с. Саварка проживало 1769 людей. Населення було винятково українським.

Талановитий педагог відчував радість від спілкування із простими трудівниками. Михайло Пилипович уважно ставився до селянського побуту та пристосовувався до його умов. Проведені в Саварці роки були найщасливішими у його житті. До Кравчука приходили сільські діти, які тривалий час не ходили до школи. Учений час від часу давав малечі розв'язувати задачі. Уроки їм дуже подобались ще й через те, що не задавали домашніх завдань. А бажання вчитися має у шкільному віці дуже велике значення.

У періодичних виданнях досліджуваного періоду відзначали «стихийне прагнення населення до освіти». Не були винятком і жителі с. Саварка, які прагнули дати дітям знання. Саварчани попросили Кравчука організувати в їхньому селі школу і стати у ній директором. Учений розумів, що саме від нього залежали очікувані селянами результати. Надіятись не було на кого. У більшості сіл школи організовувались на власний розсуд: «На повітах приходилось часто широко вживати власну ініціативу... і не завжди правильно. Взагалі

утворюється таке становище, що майже в кожному повіті робота йшла своїм шляхом і виявилась велика необхідність коректувати... роботу на повітах» [6].

І Михайло Кравчук робить спробу здійснити свою мрію про нову школу. Текст оголошення, написаного ним власноручно, мав такий зміст: «Семирічна трудова школа в с. Саварці. Шкільна рада доводить до відома жителів Саварки та навколишніх сіл, що з 15 вересня починається запис школярів у всі класи – від першого до сьомого. Початок науки – 1 жовтня. У школі викладаються чужинні мови, починаючи з третього класу; є дитяча та вчительська книгозбірні, фізичний та геометричний кабінети; школа має усі потрібні книги, запас зошитів та іншого шкільного приладдя, котре розподіляється поміж школярами через їхній власний кооператив. Програми школи ширші від програми колишніх вищих і початкових шкіл, так що по закінченні шостого класу школярі поступають до професійних шкіл (учительські семінарії, агрономічні та технічні школи). Восени 1922 року в Саварці відкривається професійна школа, куди матимуть змогу перейти учні сьомого класу. Голова шкільної ради Михайло Кравчук» [8, с.74].

Так Михайло Пилипович стає учителем математики та директором школи. Майбутній академік працював у цьому навчальному закладі у 1919-1921 роках. Його управлінська діяльність як директора багатогранна: педагог разом із селянами відбудував школу, провів від сільського млина до неї електрику, створив бібліотеку. Організував у селі драматичний та хоровий гуртки, сам брав участь у концертах. Михайло Пилипович влаштував для дітей подорож до Канева на могилу великого Кобзаря (це була ніяка не поїздка, бо два дні пішки добиралися усі гуртом до Чернечої Гори).

Енергія і сила волі, наполегливість та організаторські здібності допомогли М. Кравчуку як директору сформувати прекрасний і творчий педагогічний колектив: українську мову і літературу викладав поет Дмитро Загул, географію – професор Олександр Бернашевський, музику – Дмитро Чалий. Перед Михайлом Пилиповичем постали проблеми забезпечення житлом учителів і виплати їм заробітної плати. Пізніше, після повернення ученого до Києва, за його рекомендацією директором Саварської школи стане учитель Дмитро Загул.

Завдання педагога: якомога раніше виявити, розпізнати природні нахили учня, розвинути їх, адже особистість наділена надзвичайно багатим потенціалом, який часто буває нереалізованим. Велике значення для розвитку математичних здібностей серед молоді Михайло Кравчук надавав математичним гурткам та індивідуальній роботі з учнями. Саме він був ініціатором проведення першої в Україні математичної олімпіади школярів у 1935 році, яка проходила в Київському політехнічному інституті. М.Кравчук був членом журі, виступив на відкритті олімпіади перед учнями і вчителями київських шкіл із доповіддю «Про завдання і методи математичних наук». Цікаво для порівняння зауважити, що у Москві перша математична олімпіада відбулась також у 1935 році. А ще раніше, починаючи з 1934 року, почали проводити олімпіади у Ленінграді та інших містах Союзу.

Кравчук бачив перед собою не просто клас, а кожну дитину, її інтереси і можливості. Особливу увагу приділяв формуванню в учнів логічного мислення, привчав дітей вільно висловлювати свої думки, критично ставитись до відповідей товаришів. Він ставив за мету: зацікавити улюбленою математикою кожну дитину. І хоча важко було дітям діставатися до школи восени і навесні під час розливів весняних вод, але більшість дітей навчалися. Кравчук пропонував «частіше і сміливіше давати учням наочно-графічні ілюстрації, наводити конкретні приклади і задачі, робити цікаві екскурси в історію того чи іншого математичного поняття тощо. При цьому він раз-у-раз вказував важливість наступності й неперервності у процесі вивчення математики у середній і вищій школі, наголошуючи, що «треба давати належні настанови у молодому віці, щоб пізніше не переучувати студентів, не переборювати в них шкідливих звичок» [1, с. 32]. Учні Саварської школи, вступаючи до вищих навчальних закладів, вражали викладачів своїми ґрунтовними знаннями з математики.

Працюючи у Саварці, навчаючи дітей, Михайло Кравчук відчуває потребу у підручнику з алгебри і геометрії для шостих-сьомих класів. Він підготував такий підручник, а ще видав і посібник з математики для майбутніх сільськогосподарських профшкіл. Згодом про «Математику для сільськогосподарських профшкіл» Д. Граве скаже: «впорались блискуче! Усе тут феноменально! Цю математику вивчатимуть не тільки школярі, а й люди старшого віку» [2, с.25]. Заголовок вище згаданого підручника, який Кравчук написав у співавторстві з вчителем І. Біликом, відповідає її змісту: тут подано необхідні відомості з усіх розділів традиційних математичних дисциплін, що вивчаються у школі.

Болісно відчуваючи нестачу шкільних підручників, учений у 1920 році написав «Геометрію для семирічних трудових шкіл» (96 рукописних сторінок). Рукописний варіант цієї книги, було знайдено у листопаді 2005 року на горищі хатини с. Саварка, де проживали у 20-ті роки вчителі Марія Іщенко та подружжя Чалих. Кожен абзац навіть цього невеликого підручника збагачує математичну термінологію. У наш час, коли точаться суперечки стосовно тих чи інших математичних термінів, варто звернутися хоча б і до цієї книжки-рукопису. Наприклад, його терміни: відтинок, проста, довід, поперечник, кутмір, осередок кола, рівнобіжна, стична та багато інших ніяк не ввійдуть до вжитку у сучасній математичній термінології. Курс геометрії викладений автором стисло, ґрунтовно і водночас просто, живою, доступною мовою. У рукописі подані цікаві задачі та методи їх розв'язання, які вимагають від учня гнучкості міркування, творчого і логічного мислення, впертості, наполегливості.

Кравчук неодноразово був редактором шкільних підручників з математики. Його перу належить низка корисних рецензій на існуючі шкільні підручники. Учений сам писав і перекладав українською мовою підручники для шкіл, брав участь у розробці програм, не раз виступав на зборах викладачів математики з доповідями про викладання окремих розділів алгебри та геометрії у середній школі. Його пропозиція щодо широкого використання наближених обчислень як висхідної основи при опануванні деяких нових теоретичних понять, зокрема елементів вищої математики, вражає далекоглядністю. Адже, саме наближені обчислення прокладають шлях до засвоєння найглибших математичних ідей.

У такий складний історичний період, коли часто змінювалась влада, не було чітких державних кордонів, Кравчук зумів серед босоногої саварської сільської бідноти розгледіти талановитого юнака – Архипа Люлька. Того Люлька, якому допоміг вступити згодом у політехнічний інститут, і якому щомісячно допомагав грошима. Цілих півроку Архип жив у професора. «Михайло Кравчук був не просто академічним вченим, це ще природжений педагог, який підтримував і виховував молодих учених. Архип Люлька, Іван Скурат, пересічні сільські хлопці, яких великий учений розгледів, залучив до науки, розвив їх таланти», – так висловився І. Шаров. Його підтримали б, напевне всі, хто знали особисто Михайла Пилиповича. Донька Архипа Люльки, Лариса Архипівна, писала: «Михайло Пилипович був не лише великим Математиком, але й справжнім Учителем, володів Божим даром виявляти таланти та розвивати їх» [9, с.189].

Зігріті теплом, добротою, щирою підтримкою Михайла Кравчука особистості формувались не лише професіоналами, а також порядними людьми. Таким вдячним учнем виявився і Люлька: добре ім'я свого вчителя згадував з незмінною повагою та вдячністю впродовж усього життя, про що свідчать такі факти: у його московській квартирі поряд із портретом Т. Шевченка знаходився портрет М. Кравчука, а доньці свого вчителя-наставника він подарував кошти для придбання нею квартири.

Ми впевнені, що Кравчук тішився би з того, що виплекав такі кадри для своєї Батьківщини. Адже він прагнув, щоб освіта стала доступною усім дітям і міста, і села, щоб Україна була країною високоосвічених громадян: «Ми маємо право і підстави сподіватися у найближчому майбутньому таких наукових математичних кадрів, що зроблять нашу математичну школу осередком світового значення» [3, с.153].

Як справжній син свого народу, академік Михайло Кравчук завжди вболівав за українську державу, віддавав чимало сил та енергії для її розвитку, її національного відродження. Його ідеї формування особистості, навчання математики в школі та вищому навчальному закладі є актуальними і нині, варті того, щоб ними керуватися в педагогічній діяльності.

Науково-методичні роботи М. Кравчука ще раз свідчать про необхідність реформування освіти в нашій країні, зокрема математичної, яка полягає у корінних змінах в існуючих програмах, змісту підручників, посібників тощо.

Література:

1. Вірченко Н. О. Велет української математики / Ніна Опанасівна Вірченко. – К.: Задруга, 2007. – 80 с. + 12 іл.
2. Возняк Г. Математики – дійсні члени Наукового товариства імені Шевченка / Григорій Возняк. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2006. – 128 с.
3. Матвійчук О. «Моя любов – Україна і математика» / Олена Матвійчук, Неоніл Струк // Пам'ять століть – 2007. – № 4–5. – С. 152–154.
4. М.Ф. «Рідна» школа (Допис із села Попівки на Хорольщині) / М.Ф. // Радянська освіта. – 1923. – № 1. – С. 64–65.
5. Отчеты о деятельности Киевских губнаробраза и губпрофобра за май – июнь, октябрь 1921 г. – К., 1921. – ДАКО. Ф. Р-111. Оп. 1. Спр. 223. Арк. 9.
6. Приказы, протоколы и отчеты Губернотдела народного образования на январь–сентябрь 1921 г. – К., 1921. – ДАКО. Ф. Р-111. Оп. 1. Спр. 22. Арк. 22.
7. Приказы, протоколы и отчеты Губернотдела народного образования на январь – сентябрь 1921 г. – К., 1921. – ДАКО. Ф. Р-111. Оп. 1. Спр. 22. Арк. 199.
8. Сорока М. О. Михайло Кравчук: Біографічний роман / Микола Олексійович Сорока. – К.: Молодь, 1985. – 192 с. – (Б – ка юнацтва. Серія біографічних творів «Уславлені імена»; Вип. 63).
9. Шаров І. Ф. Вчені України: 100 видатних імен / Ігор Федорович Шаров. – К.: АртЕк, 2006. – 488 с.

У статті автор розглядає негативний вплив політичних подій на становлення та розвиток середньої освіти в Україні на початку XX століття. Проведено аналіз педагогічної діяльності М. Кравчука у середніх навчальних закладах.

Ключові слова: організаційно – педагогічна діяльність, національна школа, трудова школа, українська математична термінологія.

В статье автор рассматривает отрицательное влияние политических событий на становление та развитие среднего образования в Украине в начале XX века. Проведен анализ педагогической деятельности М. Кравчука в средних учебных заведениях.

The author considers a negative impact of political events on secondary educational becoming and development in Ukraine in the beginning of the twenties century. Kravchuk's pedagogical activity in secondary educational institutions was analysed.